

Тематична рубрика: Загальна педагогіка та історія педагогіки.

УДК373.5.033-053.6(71)

**ПРОВІДНІ ЕКОФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ЯК ТЕОРЕТИЧНА
ОСНОВА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ КАНАДИ
LEADING ECO-PHILOSOPHICAL CONCEPTS AS A THEORETICAL
FRAMEWORK FOR CANADA'S ENVIRONMENTAL EDUCATION**

Поп О.Ю.,

*асистент кафедри методики навчання іноземних мов
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

Стаття присвячена вивченню питання впливу провідних екофілософських концепцій на процес розвитку екологічної освіти в Канаді. У світлі історичного аналізу проаналізовано вплив ідей консерваціонізму або техноцентризму, тобто поверхневого інвайронменталізму на формування мети та змісту екологічної освіти, і, зокрема, з'ясовано, що під впливом ідей поверхневого інвайронменталізму екологічна освіта аж до 90-х років ХХ століття розглядала довкілля як ресурс, яким потрібно керувати та намагалась лише модифікувати або зменшити промисловий вплив на навколишнє середовище за допомогою суто технологічних або наукових рішень. Екологічна освіта, яка базувалась на цій концепції, сприймала як належне і підтримувала домінуючий на той час споживацький атомістично-механістичний світогляд, що в результаті і призвело до екологічної кризи кінця 90-х років. Автором з'ясовано, що саме тому, на противагу поверхневому інвайронменталізму з'явився інший екофілософський напрям - «радикальна екологія». Під впливом поглядів радикальних екологів екологічна освіта заохочувала учнів захищати природу не заради власної користі, а заради самої природи, а також сприяла розумінню учнями, що захист природи - це захист самих себе. Цілісне світосприйняття, притаманне радикальним екологам, спрямувало педагогів на розуміння того, що екологічна освіта це не окремий предмет, а, навпаки, що вся освіта повинна

бути екологічною освітою. Встановлено, що новий шабел ь еволюції екологічної освіти являє собою в кінці ХХ - на початку ХХІ століття освіта для сталого розвитку. Освіта для сталого розвитку охоплює екологічну, економічну та соціальну проблематику з метою виховання нової системи цінностей та формування моделей поведінки молодого покоління. Тому, екологічні питання в освіті для сталого розвитку вивчаються виключно у тісному взаємозв'язку з питаннями соціального та економічного характеру.

Ключові слова: екологічна освіта, консерваціонізм, поверхневий інвайронменталізм, радикальна екологія, освіта для сталого розвитку.

The article is devoted to the study of the influence of the leading eco-philosophical concepts on the development of environmental education in Canada. In the light of historical analysis we have analyzed the influence of ideas of conservationism or technocentrism, that is shallow environmentalism, on shaping the objectives and content of environmental education and, in particular, found that under the influence of shallow environmentalism up to 90-ies of the XX-th century environmental education considered the environment as a resource to be managed and was just trying to modify or reduce industrial impact on the environment through a purely technological or scientific solutions. Environmental education, which was based on this concept, took for granted and supported the dominant consumer atomlike-mechanistic worldview, which ultimately led to the environmental crisis of the late 90-ies. The author clarified that this is why, in contrast to the shallow environmentalism appeared "radical ecology" - another eco-philosophical direction. Influenced by the views of radical environmentalists, environmental education encourage students to protect nature not for their own sake but for the sake of nature, and also contributed to the understanding that protecting nature is protecting ourselves. Holistic perception of the world inherent to radical environmentalists, has led teachers to the understanding that environmental education is not a separate subject, but to the idea that all education should be environmental education. It is established that education for sustainable development is a new step in the evolution of environmental education. Education

for sustainable development covers environmental, economic and social issues with the goal of educating a new system of values and formation of behavior patterns of the younger generation. Therefore, environmental issues in education for sustainable development are examined in connection with the issues of social and economic nature.

Key words: environmental education, conservatism, shallow environmentalism, radical ecology, education for sustainable development.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Екологічна освіта на різних етапах свого розвитку значно варіюється з точки зору філософії, педагогіки, обсягу та змісту. Ця мінливість є наслідком існування багатьох екофілософських концепцій, провідні ідеї яких в різні історичні періоди брались за основу та істотно впливали на процес визначення мети та формування змісту екологічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняної, світової та канадської філософської і педагогічної літератури з проблем впливу екофілософських течій на процес формування екологічної освіти в Канаді показав, що вивченню цього питання приділяється значна увага з боку науковців. Роботи А. Дренгсона, Дж. Міллера, Д. Орра, і Д. Селбі містять ґрунтовні напрацювання у сфері вивчення впливу техноцентризму на формування змісту та мети екологічної освіти. Вплив радикальної екології на розвиток екологічної освіти став предметом досліджень таких науковців як А. Бут, Є.В. Єрмолаєва, Ф. Капра, Ю. Кінг, Дж. Кларк, П. Коркоран, У. Крегг, Р. Міллер, А. Нейс, Г. Пайк, Д. Селбі, Е. Сіверс, Г. Сміт, Ю. Такахаші, М. Циммерман,. Над проблемою впровадження концепції сталого розвитку в систему сучасної екологічної освіти в Канаді активно працювали Г.Х. Брутланд, Дж. Фіен.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблема впливу провідних екофілософських концепцій на процес розвитку екологічної освіти в Канаді потребує подальшого вивчення та деталізації.

Мета статті - визначити основні екофілософські концепції, які впродовж періоду становлення екологічної освіти Канади мали безпосередній вплив на її формування.

Виклад основного матеріалу. Історично склалося так, що в середині ХІХ століття сформувалась загальнотеоретична і світоглядна орієнтація, в центрі уваги якої знаходилась взаємодія суспільства та соціальних утворень з оточуючим середовищем, яка отримала назву інвайронменталізм. Інвайронменталізм зі свого боку розділився на два підрозділи основних соціально-реформістських напрямів в рішенні проблем взаємодії суспільства та природного середовища.

Перший - консерваціонізм або техноцентризм являв собою «утилітаристське крило» інвайронменталізму, прихильники якого вважали, що реорганізація суспільних інститутів повинна бути спрямована на раціональне і продуктивне природокористування для забезпечення економічного зростання і егалітарного розподілу природних благ. В цілому техноцентризм займався розробкою технології управління природокористуванням [7] і в подальшому став домінуючим підходом на початковому та середньому етапах розвитку екології та екологічної освіти в північній Америці та Канаді зокрема.

Екологічна освіта, що базувалась на техноцентричному підході до інвайронменталізму, сприяла залученню молодих людей до отримання навичок, необхідних для пошуку науково-технічних рішень екологічних проблем без усунення їх кореневих соціальних, політичних і економічних причин. [14].

Але з початку 90-х років двадцятого століття консерваціонізм (або техноцентризм) стає об'єктом критики з боку таких вчених як А. Дренгсон, Дж. Міллер, Д. Опп і Д. Селбі. Вони, зокрема, зазначали, що існуюча на той час екологічна освіта розглядала довкілля як ресурс, яким потрібно керувати та засуджували спроби екологічної освіти модифікувати або зменшити

промисловий вплив на навколишнє середовище за допомогою суто технологічних або наукових рішень. [19, р. 6]

Недолік як «поверхневого інвайронменталізму», так і екологічної освіти, яка базувалась на цій концепції, полягав в тому, що вони обидва сприймали як належне і підтримували домінуючий на той час споживацький атомістично-механістичний світогляд, що в результаті і призвело до екологічної кризи кінця 90-х років. Екологічна освіта була фрагментованою на різних рівнях, включаючи її зміст та методи викладання. Вся екологічна освіта розглядалась дуже вузько. Вона була окремим предметом, який передбачав лише передачу інформації про навколишнє середовище або напрацювання певних навичок.

Тому, на противагу поверхневому інвайронменталізму з'явився екофілософський напрям, який отримав назву «радикальна екологія».

Радикальна екологія - це більше, ніж філософська концепція, це також політичний рух, який ставив під сумнів і критикував домінуючий споживацький антропоцентричний світогляд і суспільство, засноване на цьому світогляді. Прихильники радикальної екології в цілому визнавали, що «реформістські рішення, які пропонувались прихильниками домінуючого на той час поверхневого інвайронменталізму могли допомогти вирішити екологічні проблеми лише на короткостроковій період, але будуть недостатніми в довгостроковій перспективі, тому що вони стосувались лише симптомів, а не причин екологічної кризи» [20, р. 4].

Одним з напрямів радикальної екології є «глибинна екологія». Глибинна екологія є філософським і політичним рухом, який визначає антропоцентризм як корінь нинішньої екологічної кризи. Термін «глибинна екологія» був запропонований норвезьким філософом А. Нейсом у 1972 році. З тих пір «глибинна екологія» перетворилась на основний філософсько-екологічний рух, який кинув виклик «поверхневому інвайронменталізму» [17, р. 195].

Основною ідеєю глибинної екології є критика антропоцентричного погляду на світ. І як пише Ф. Капра «глибинна екологія визнає внутрішню цінність всього живого на планеті і розглядає людину лише як одну частину в павутині життя» [9, р. 8]. Це не теорія і не система, це підхід та практика, які протиставляють себе домінуючому споживацькому світогляду.

На думку Є.В. Єрмолаєвої глибинно-екологічний підхід сприяє формуванню цілісного погляду на світ, що обумовлює гармонію з природою Землі, визнання її внутрішньої цінності, біосферної рівності істот та передбачає «витончено прості» матеріальні потреби, самообмеження заради збереження Землі [4].

Однак, глибинна екологія так само зазнала критики з боку прихильників соціально-екологічних ідей (соціальних екологів) з приводу недостатньої уваги до питань політичного характеру та соціальної сфери людської діяльності [19].

Соціальна екологія вивчає взаємодію людського суспільства і природи та досліджує різноманітні групи населення, які використовують ресурси Землі та займаються діяльністю, яка безпосередньо впливає на стан довкілля.

Згідно з Дж. Кларком [10. Р.420], соціальна екологія, як цілісне бачення, прагне пов'язувати всі явища з глобальним поняттям еволюції і виникненням Всесвіту як єдиного цілого. Критика будь-яких форм ієрархії, які перешкоджають цьому еволюційному процесу посідає основне місце в соціальній екології.

Втім з боку прихильників екофемінізму (іншого екофілософського напрямку) погляди соціальних екологів зазнали певної критики за те, що вони не підкреслювали гендер як у своїх аналізах домінування, так і в їх методах подолання проблем [12. Р. 9]. Екофеміністи поділяли думку, що пригноблення природи і жінки «тісно пов'язані і взаємно підсилюють одне одного» [16.], і що патріархат є головним джерелом такого гніту. Виходячи з таких досліджень, вони шукали шляхи для звільнення як природи, так і жінки, а також «демонтажу світогляду, який вони називали патріархатом».

Іншим екофілософським напрямом, який є певною мірою подібним до глибинної та соціальної екології є біорегіоналізм. Він, так само як і вищезгадані напрями є альтернативою моделям індустріального розвитку.

Біорегіоналізм можна визначити як принцип узгодження економіки, культури, освіти та системи управління певної територіальної спільноти з екологічним потенціалом даного регіону. Метою біорегіоналізму є економічна та культурна стабільність за умови розумного використання природних ресурсів [19].

В основу даного напрямку покладено поняття «біорегіон». Біорегіон - це географічна одиниця, відзначена екологічною та культурною єдністю [8]. На думку біорегіоналістів люди зобов'язані пізнавати землю навколо себе, її закони та потенціал, щоб жити в гармонії з нею, у відповідності до її ритмів, що має допомогти скоротити духовну дистанцію між людиною та Землею [1].

Ідеї радикальних екологів пропонували погляди та концепції, за допомогою яких екологічна освіта могла змінюватися і виходити за рамки домінуючого споживацького світогляду. Існували спроби як радикальних екологів, так і педагогів, які працювали в галузі екологічної освіти трансформувати екологічну освіту за допомогою радикальної екології. Так наприклад, Н. Гоу стверджував, що екологічна освіта повинна піддавати критиці твердження того часу на кшталт такого як «розум домінує над природою», натомість заохочувати ідеї, які виходять за рамки проголошення різниці між людьми та Землею. [15]

П. Коркоран і Е. Сіверс висловлювали сподівання, що різні напрями радикальної екології збагатять екологічну освіту і направлять її у відповідне нове русло [11]. Ф. Капра вважав радикальну екологію засобом зміни світосприйняття, саме тому, що радикальні екологи стверджували, що домінуюче на той час атомістичне/механічне світосприйняття було проблематичним і наголошували на неможливості протистояння екологічній кризі без зміни світосприйняття з фрагментованого на цілісне [9]. Цілісне

світосприйняття спрямовує нас на розуміння того, що екологічна освіта це не окремий предмет, а навпаки що «вся освіта має бути екологічною освітою» [18]. У екологічній освіті, яка базується на цілісному світосприйнятті, учні бачать світ в рамках взаємозв'язаних відносин. В цьому випадку вони сприйматимуть природу як павутину життя і ототожнюють себе з одним із компонентів цієї мережі. Учні розуміють, як руйнація хоча б однієї частини мережі вплине на всю мережу та бачать, як їх особистий спосіб життя та вчинки можуть вплинути на навколишнє середовище. Екологічна освіта, заснована на радикальній екофілософії, заохочуватиме учнів захищати природу не заради власної користі, а заради самої природи. Вона також сприятиме розумінню учнями, що захист природи - це захист самих себе. Наприклад, вчителі за допомогою вправ на розвиток уяви можуть запропонувати учням уявити себе «деревом» та побачити світ його очима. Інша вправа запропонує учням обрати собі тварину, дерево або екосистему, провести дослідження на цю тему, та потім «представляти його інтереси» на заняттях [19]. Можливість бачити світ з нелюдської точки зору був би одним великим кроком у визнанні внутрішньої цінності природи.

Заслуговують на окрему увагу погляди Ю. Такахаші, яка вивчивши та узагальнивши погляди радикальних екофілософів, підтримала більшість освітян, що виступали за екологічно налаштовані реформи освіти. На її думку, таке реформування сприяло б удосконаленню екологічної освіти, яка охоплювала б різні екологічні погляди та цінності, у тому числі з концепцій радикальної екології. За такого підходу, педагоги не обмежувались би конкретним принципом окремого напрямку радикальної екології, а залишались відкритими для різноманітних впливів альтернативних поглядів [19].

Ми розглянули, головним чином, провідні ідеї різних напрямів радикальної екології. Але ми розуміємо, що є багато інших рухів, теорій або концепцій, які ймовірно могли б допомогти удосконалити екологічну освіту. До них належать незахідні філософії, культури корінних народів,

феноменологія, прагматизм, екологічна етика, включаючи рухи за права та звільнення тварин, соціалістичну екологію, космологічну екологічну думку, егопсихологію та квантові теорії. Нажаль, обсяг нашої статті не дозволяє нам вивчити освітні наслідки вищезазначеного.

Дослідження та аналіз концепцій радикальної екології свідчить про те, що вони володіють потенціалом для вдосконалення екологічної освіти, яка могла б бути реформована та значно змінена і збагачена за допомогою поглядів, міркувань та бачень, представлених в цих концепціях. Однак в сучасному суспільстві більшої популярності набула ідея побудови стійкого суспільства, та переходу до моделі сталого розвитку для забезпечення екобезпеки.

У 1987 році робоча комісія з навколишнього середовища та розвитку опублікувала свою доповідь «Наше спільне майбутнє», яка закликала до необхідності переходу до «сталого розвитку», який «відповідає потребам сьогодення без шкоди для здатності майбутнього покоління задовольняти свої потреби». З тих пір сталий розвиток став основною концепцією екологічної освіти.

В основу ідеї сталого розвитку була покладена концепція вітчизняного вченого В. Вернадського про ноосферу. Відповідно до теорії Вернадського, ноосфера є третьою у послідовності таких основних фаз розвитку Землі як утворення геосфери (неживої природи) та біосфери (живої природи). Так само, як біосфера утворюється взаємодією всіх організмів на Землі, ноосфера складається усіма розумами, що взаємодіють [2].

Ідея сталого розвитку являє собою екологічну безпеку з ноосферною перспективою, тобто задоволення «життєво важливих потреб нинішнього і наступних поколінь людей без руйнування навколишнього природного середовища» [4].

За визначенням Г.Х. Брутланд, сталий розвиток – це розвиток, що задовольняє потреби сучасних поколінь, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої особисті потреби [6].

Концепція сталого розвитку відкрила новий вимір екологічної освіти. Дж. Фіен писав, що «соціальні, економічні та екологічні імперативи концепції сталого розвитку створили оновлену програму для екологічної освіти». Вона поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічний, екологічний і соціальний [14].

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні ресурсів та застосуванні зберігаючих технологій [5]. З точки зору сталого розвитку, економічне зростання не повинно негативно впливати на навколишнє середовище. Здійснення економічного розвитку можливо лише за умови високого рівня освіти, наявного наукового та інтелектуального потенціалу, цільової технології та природних ресурсів, що відіграють роль тригера в економічній діяльності, яка, зі свого боку, сприяє досягненню кінцевої стратегічної мети сталого розвитку [13].

Екологічний розвиток тісно корелює зростання і взаємозв'язок з екологічними законами та екологічним балансом. Іншими словами, екологічний розвиток - це спроможність біологічних і фізичних природних систем до самовідновлювання й адаптування до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному стані або деградації та втрати біологічної різноманітності [5].

Соціальна складова сталого розвитку орієнтована на людський розвиток та на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів в світі [5]. Соціальна складова спрямована на соціально-культурну стабільність, досягнення справедливості як сьогодні, так і в майбутньому. Подальший соціальний розвиток без шкоди для навколишнього середовища є неможливим без захисту та поліпшення стану навколишнього середовища [13]. Це є єдиною можливістю створення та підтримки добробуту як нинішніх, так і прийдешніх поколінь.

Урахування та поєднання елементів раціонального і корисного у вищезгаданих трьох складових концепції сталого розвитку щодо охорони

навколишнього природного середовища може створити умови примирення людини з природою і з самою собою.

Освіта для сталого розвитку являє собою новий щабель еволюції екологічної освіти в кінці ХХ - на початку ХХІ століття. Як зафіксовано у головних документах, прийнятих на всесвітніх форумах та самітах зі сталого розвитку з 1992 по 2018 роки, освіта для сталого розвитку охоплює екологічну, економічну та соціальну проблематику з метою виховання нової системи цінностей та формування моделей поведінки молодого покоління. Тому, екологічні питання в освіті для сталого розвитку необхідно вивчати виключно у тісному взаємозв'язку з питаннями соціального та економічного характеру.

Виходячи з вищезазначеного, метою освіти для сталого розвитку є формування мислення, орієнтованого на стале майбутнє та відповідних цінностей та пріоритетів.

Як зазначає вітчизняна вчена О.С. Висоцька, освіта для сталого розвитку «суттєво доповнює та розширює рамки екологічної освіти, та дозволяє всі аспекти освітньої діяльності розвивати у контексті сталого розвитку, різноманітність тем якого вимагає застосування комплексного опрацювання і дає можливість створити системний механізм трансформації смисложиттєвих пріоритетів на індивідуальному рівні, а відтак – забезпечувати випереджуючу функцію освіти» [3].

Отже, все вищенаведене свідчить, що вирішальна роль у досягненні сталого розвитку належить освіті для сталого розвитку, яка зі свого боку базується на фундаментальному припущенні, що людство має радикально змінити сучасний хід економічного, екологічного і соціального розвитку для забезпечення здорового та якісного життя нинішніх та майбутніх поколінь.

Висновки. Завершуючи аналіз, характеристику і огляд концепцій, покладених в основу екологічної освіти Канади на різних етапах її розвитку, можемо стверджувати, що всі вони робили на різних етапах її становлення певний внесок, змінювали мету, зміст, форми та методи формування

екологічної освіти. Навіть при зміні філософського підґрунтя екологічної освіти, зміст, форми та методи останньої не змінювалась повністю, а доповнювались, розширювались та реформувались під впливом інших екофілософських концепцій. Педагоги Канади не обмежували себе тенетами якогось окремого екофілософського напрямку, а лишались відкритими для впливу різних напрямів, беручи собі все саме раціональне з кожного з них.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурковский А. Теория и практика биорегионализма. URL: <http://www.litsa.com.ua/show/a/3466>. (Дата звернення: 14.09.2019)
2. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. URL: <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/thought.html> (Дата звернення: 14.09.2019)
3. Висоцька О. Є. Освіта для сталого розвитку. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Vysotska_Olha/Osvita_dlia_staloho_rozvytku.pdf (Дата звернення: 14.09.2019)
4. Ермолаева В. Е. Ноосфера, экологическая этика и глубинная экология. URL: <https://ecocrisis.wordpress.com/deep-ecology/devel-sessions/> (дата звернення: 14.09.2019)
5. Згуровський М. Концепція сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/node/356> (Дата звернення: 14.09.2019)
6. Кононенко О. Ю. Актуальні проблеми сталого розвитку. URL: http://www.geo.univ.kiev.ua/images/doc_file/navch_lit/posibnik_Kononenko.pdf (Дата звернення: 14.09.2019)
7. Концепции социальной экологии (инвайронментализм). URL: <https://sociologicheskaya.academic.ru/536/%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A6%D0%98%D0%98> (Дата звернення: 14.09.2019)
8. Рагулина М. В. Биорегионализм – Англо-Американская версия синтеза науки и экологического движения URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/bioregionalizm-anglo-amerikanskaya-versiya-sinteza-nauki-i-ekologicheskogo-dvizheniya> (Дата звернення: 14.09.2019)

9. Capra F. The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems. N.Y.: Anchor Book, 1996. 368 p.
10. Clark J. A Social Ecology. Environmental Philosophy. 1998b. 2nd Ed. P. 416-440.
11. Corcoran P., Sievers E. Reconceptualizing Environmental Education: Five Possibilities. Journal of Environmental Education. 1994. Vol 25(4). P. 4-8.
12. Cragg W., Greenbawn A., Wellington A. Introduction. Canadian Issues of Environmental Ethics Ontario: Broadview, 1997. P. 1-34.
13. Duran D. C., Artene A. E., Gogan L. M., Duran's V. The Components of Sustainable Development - A Possible Approach URL: https://www.researchgate.net/publication/283241878_The_Components_of_Sustainable_Development_-_A_Possible_Approach (Дата звернення: 14.09.2019)
14. Fien J. Teaching for a Sustainable World: Environmental Education for a New Century. Teaching for a Sustainable World. 1996. P/ 18-27.
15. Gough N. Healing the Earth within Us: Environmental Education as Cultural Criticism. The Journal of Experiential Education 13(3), 1990. P. 12-17.
16. King Y. The Ecology of the Feminism and the Feminism of Ecology. URL: <https://nr15s.files.wordpress.com/2015/03/ecofeminism.pdf> (Дата звернення: 12.09.2019)
17. Naess A. Intuition, Intrinsic Value and Deep Ecology. The Ecologist. Cornwall, 1984, №4, p. 195.
18. Orr D. What is Education For? URL: <https://www.eeob.iastate.edu/classes/EEOB-590A/marshcourse/V.5/V.5a%20What%20Is%20Education%20For.htm> (Дата звернення: 12.09.2019)
19. Takahashi Y. Empowering Teachers towards a Darker Green Education: through an Exploration of Personal Worldview URL: <https://tspace.library.utoronto.ca/handle/1807/13627> (Дата звернення: 14.09.2019)
20. Zimmeman M. General Introduction. Environmental Philosophy. 1998a. 2nd Ed. P. 4-6.

